

JAUNESNIŪJŲ MOKSLEIVIŲ NERIMASTINGUMAS IR JŲ ELGESIO YPATUMAI

R. Augis

Žmogaus būsenos ir elgesio ekstremaliomis situacijomis tyrimai dažniausiai siejami su streso sąvoka, o šių tyrimų rezultatai analizuojami psichologinio streso koncepcijos rėmuose. Tačiau, kaip teisingai pažymėjo R. Lazarus [9], terminu „stresas“ žymimi ne tik psichologiniai, bet ir fiziologiniai reiškiniai, ši sąvoka vis plačiau naudojama biologijoje, medicinoje, sociologijoje. Todėl sunkiai išgyvenamų ir sunkiai įveikiamų žmogaus būsenų psichologinio turinio tyrimai vis dažniau aprašomi, vartojant tokius teorinius konstatavimus, kaip „baimė“, „psichinė įtampa“, „emocinis reaktyvumas“, taip pat ir sąvoka „nerimastingumas“.

Nerimastingumas – tai emociškai nemaloni būseną, kurią lydi subjektyvūs įtampos, susirūpinimo pojūčiai, nelaimės nuojauta. Nerimastingumo būseną atsiranda tada, kai individas suvokia situaciją kaip sau potencialiai pavojingą, grėsminę, žalingą.

Mokykliniame ir ypač jaunesniajame mokykliniame amžiuje mokymasis, santykiai su mokytojais ir bendraklasiais yra svarbiausios moksleivių veiklos sferos, nuo kurių priklauso ne tik intelekto raida, bet ir emocinis gyvenimas. Todėl neretai kaip psichologinių tyrimų objektas pasirenkamas jaunesniųjų moksleivių nerimastingumas, kuris yra susijęs su įvairiais jų elgesio mokykloje aspektais.

Kokie jaunesniųjų moksleivių nerimastingumo aspektai yra tyrinėti empiriškai? S. Sarasonas [1] nustatė, jog ši nerimastingumą lemia vaiko

ir tėvų santykiai šeimoje. Nerimastingumo hūseną atsiranda, kai vaiką vertina ne tėvai, bet kitas jam svarbus žmogus – mokytojas. J. Atkinsono ir N. Fyterio [1] nuomone, nerimastingumo lygis rodo moksleivio siekimą išvengti nesėkmės (nesėkmės vengimo motyvas). B. Filipsas [5] išskyrė jaunesniųjų moksleivių grupes, kurių nerimastingumo lygis aukščiausias (moksleiviai, besimokantys blogiau už daugumą bendraklasių; manantys, kad mokytoja jiems neteisingai sumažina pažymius; gaunantys gerus pažymius ir manantys, kad bendraklasiai juos laiko išlepintais; gaunantys blogų pažymių ir manantys, kad dėl to praranda mokytojos pripažinimą ir meilę; susirūpinę, kad ateityje jų pažangumas pablogės). A. Dusavickis [8] nustatė, kad jaunesniems moksleiviams, kurių mokymosi-pažintinio intereso vystymasis sulėtėjęs, šis nerimastingumas yra pagrindinis mokymosi motyvas. Atlikti empiriniai jaunesniųjų moksleivių nerimastingumo tyrimai dar neatsakė į vieną aktualiausių pedagoginės praktikos požiūrių klausimų: kaip nerimastingumas veikia sąmoningą, tikslingą, valingą moksleivių elgesį, ar šis nerimastingumas nėra tas faktorius, kuris kartais visiškai dezorganizuoja mokymąsi? Todėl mūsų tyrimo tikslas ir buvo patikrinti hipotezę, kad nuo jaunesniųjų moksleivių nerimastingumo priklauso jų elgesio sunkiomis mokymosi situacijomis psichologinis pobūdis: didesnis nerimastingumas susijęs su nerealistiniu moksleivių elgesiu (kurio psichologinis pagrindas – impulsų ir psichologinės gynybos mechanizmų aktyvumas), o sąlyginai mažesnis nerimastingumas – su realistiniu elgesiu (kurio psichologinis pagrindas – valios aktyvumas).

Praktiškai kiekvienoje žmogaus elgesio motyvaciją aprašančioje psichologinėje teorijoje ar koncepcijoje skiriami „žemesnieji“ ir „aukštesnieji“ akstinai, ontogenetiškai ankstyvesni, daugiau biologiškai ir vėlyvesni, labiau socializuoti, humanizuoti jų pasireiškimo būdai. Plačiau neapardami šių dviejų kokybiškai skirtingos sąrangos elgesio tipų (nerealistinio ir realistinio elgesio), mes tik iliustruo-

sime jų skirtumų supratimą ego psichologijoje ir nuostatos teorijoje.

Žymūs ego psichologijos atstovai D. Rapoportas ir H. Hartmanas dviejų kokybiškai skirtingų psichinio reguliavimo lygių – pirminių ir antrinių procesų – buvimą sieja su Z. Froido aprašytais pasitenkinimo ir realybės principais. Pasitenkinimo principas – visų psichoanalitinės orientacijos teorijų aksioma. Pagal jį psichika veikia taip, kad pasiektų kuo didesnę pasitenkinimą ir išvengtų nepasitenkinimo. Šis principas vyrauja ankstyvojo žmogaus gyvenimo periodu. Vėliau, formuojantis naujai asmenybės struktūrai – ego, šis pasitenkinimo principas „keičiamas realybės principu, kuris, neatsisakydamas pasitenkinimo siekimo, vis dėlto reikalauja ir skatina atidėti malonumą [...], taip pat laikinai iškęsti nepasitenkinimą einant ilgu aplinkiniu keliu į pasitenkinimą“ [2, p. 640].

Mūsų nagrinėjamos temos požiūriu svarbu tai, jog pirminiems psichiniams procesams būdingas neatidėliojamas poreikio patenkinimas, įtampos iškrovimas. Tai ir yra elementarus nerimastingumo sumažinimo būdas, kuris gali būti realizuojamas ignoruojant realybės reikalavimus.

Tačiau jau pirmaisiais gyvenimo mėnesiais kūdikis neretai būna priverstas atsižvelgti ne tik į savo poreikius, vidinę būseną, bet ir aplinkos reikalavimus. Susilaikymas nuo spontaniško įtampos iškrovimo, gebėjimas atidėti poreikio patenkinimą – esminė antrinių psichinių procesų charakteristika.

Nuostatos teorijos autoriaus D. Uznadzės teigimu, bet kokio elgesio tiesioginė priežastis yra nuostata. Priklausomai nuo to, kokie veiksniai suformuoja nuostatą, galima skirti impulsyvų ir valingą elgesį. Impulsyvus elgesys realizuojamas per nuostatą, kurią stimuliuoja aktualus poreikis. Poreikis – istoriškai sąlygotas, nuo žmogaus norų nepriklausantis procesas. Impulsyvus elgesys visada siejasi su momentine situacija, aktualaus poreikio patenkinimu. Impulsyvaus elgesio subjektas

siekia tik tokio rezultato, kurio psichologinė vertė nepranoksta paties elgesio akto ribų. Šis impulsyvaus elgesio traktavimas, ypač pripažinimas, kad „impulsyvaus elgesio tikslai apsiriboja psichologinio pasitenkinimo siekimu“ [12, p. 120], analogiškas pirminių psichinių procesų aiškinimui ego psichologijoje.

Nuostatos teorijos atstovai teigia, jog tai, kad „dažnai sąlygos neleidžia patenkinti poreikį iš karto ir todėl asmenybė priversta rūpintis ir galvoti apie šiuo metu turimų poreikių patenkinimą ateityje, dar nekeičia reiškinio esmės, nes, jeigu tik tai būtų įmanoma, poreikis iš karto būtų visiškai patenkinamas“ [12, p. 120]. Taigi ego psichologijos atstovų nuomone, antriniai psichologiniai procesai atsiranda iš pirminių, o nuostatos teorijos atstovai teigia, jog valingas elgesys skirtingai nuo impulsyvaus turi savo šaltinį, tikslą ir motyvą¹.

Valingas elgesys realizuojamas per nuostatą, kurią stimuliuoja objektyviosios vertės. Šios vertės stimuliuoja nuostatą tik per sprendimo aktą, t. y. per specialų nuostatos sukėlimo aktą. Žinios ir kiti kognityviniai komponentai valingą elgesį veikia ne tiesiogiai, o sudarydami pagrindą sprendimui priimti. Sprendimą priima subjektas, sąlygiškai nepriklausomas nuo savo poreikių. Valios subjektas ne tik realizuoja elgesį, nukreiptą į objektyvias vertes, bet ir įveikia poreikių impulsus, kai šito reikalauja būtinybė.

Taigi nerealistinio elgesio psichologinis pagrindas – pirminiai psichiniai procesai (ego psichologijoje), impulsų aktyvumas (nuostatos teorijoje); realistinio elgesio – antriniai psichiniai procesai (ego psichologijoje), subjekto valios aktyvumas (nuostatos teorijoje). Impulsų aktyvumas – bazinis, elementarus psichikos funkcionavimo lygis, subjekto valios aktyvumas – sudėtingiausios struktūros. Tarpinę vietą užima psicho-

¹Impulsyvaus elgesio šaltinis – aktualus poreikis, tikslas – šio poreikio patenkinimas, motyvas – emocija; valingo elgesio šaltinis – subjektas, tikslas – objektyviųjų verčių realizacija, motyvas – sprendimas.

loginės gynybos mechanizmų aktyvumas. Nors ego psichologijos atstovai gynybos mechanizmų funkcionavimą priskiria antriniam psichiniam procesams (jų reguliavimas – ego funkcija), elgesys, sąlygotas psichologinės gynybos mechanizmų, yra nerealistinis – jiems pasireiškiant individas deformuotai suvokia savo ketinimus, poelgius ir jų padarinius, todėl sumažėja individo kontaktas su realybe. Paminėsiu, kad dar 1926 metais K. Levinas, aptardamas nevalingą elgesį, akcentavo, jog jis „dažniau būna kompulsyvus negu impulsyvus“ [4, p. 145].

Todėl, analizuodami empirinio tyrimo rezultatus, realistiniu laikysime tokį elgesį, kurio pagrindas yra subjekto valios aktyvumas, o elgesį, kurio pagrindas – impulsų ir psichologinės gynybos mechanizmų aktyvumas, laikysime nerealistiniu.

Tyrimų metodika. Individualiam su žinių tikrinimu ir įvertinimu susijusio moksleivių nerimastingumo lygiui nustatyti naudojome S. Sarasono sukurtą ir S. Feld bei Dž. Liuiso modifikuotą „Vaikų nerimastingumo dėl kontrolinių darbų skalę“ („The Test Anxiety Scale for Children“)². Ją sudaro empiriškai parinkti 32 klausimai, kurie turi išaiškinti moksleivių neigiamus išgyvenimus, susijusius su jų žinių tikrinimu ir įvertinimu. S. Feld ir Dž. Liuisas nustatė, kad ji apima keturis nerimastingumo faktorius: susirūpinimą dėl kontrolinių darbų, padidėjusius mokyklinius rūpesčius, mažą savęs vertinimą, somatinius nerimastingumo požymius.

Moksleivių tipą pagal elgesį sunkiomis mokymosi situacijomis nustatėme pusiau standartizuotu pokalbiu, o gautą informaciją papildėme stebėjimo duomenimis. Dėl nepakankamos jaunesniųjų moksleivių savianalizės pokalbis gali būti rimta kliūtis. Tačiau adekvatus savo elgesio priežasčių ir padarinių įsisamoninimas, kartu daugiau ar mažiau gili šios elgesio paskatų reprezentacijos sąmonėje verbaliacija yra būtinas realistinio elgesio atributas.

²Kadangi skalės klausimai, skirti kontroliniams darbams (angl. „test“), sudaro mažiau negu trečdalį visų klausimų, straipsnyje vartosime tik „nerimastingumo“ sąvoką.

Tiriamieji – 68 Vilniaus 31-osios vidurinės mokyklos antrųjų klasių moksleiviai.

Tyrimo rezultatai. Tiriamųjų atsakymai, rodantys, jog moksleivių pastangos sunkiomis mokymosi situacijomis nukreiptos ne į savo nemalonią būseną, o pirmiausia į jos priežasčių pašalinimą, į tolesnę mokymosi užduočių sprendimą, buvo vertinami kaip atspindintys realistinį elgesį.

Tokių atsakymų pavyzdžiai: „Kai mokytoja užduoda sunkų klausimą, aš jaudinuosi. Kad nesijaudinčiau, pradedu galvoti, kaip atsakyti“. „Kai nesuprantu, tai ilgai galvoju ir suprantu“. „Galvoju, kaip spręsti, galvoju, kad būtinai turiu išspręsti, nes jei neišspręsiu, tai per kitą kontrolinį mokytoja būtinai užduos tokį patį uždavinį“. „Gavęs blogą pažymį, galvoju, kaip jį reikės ištaisyti“. „Tikrinu, kodėl neišeina“. „Kai rašau rašinėlį, kad nesijaudinčiau, įsivaizduoju, jog tai – paprastas pratimas iš knygos“. „Kai nežinau, ar rašyti minkštumo ženklą, keičiu žodį“. „Bandau prisiminti praejusį darbą, gal ten bus kas nors panašaus“. „Rašydamas rašinėlį, negaliu sugalvoti pirmo sakinio, tai paklašiu mokytojos“. „Kai neišeina namų darbai, paskambinu tėveliui“.

Tiriamųjų atsakymai, rodantys gynybines arba impulsyvias moksleivio reakcijas, kai nemaloni būseną sumažinama nepašalinant ją sukėlusią priežastį, buvo vertinami kaip atspindintys ne-realistinį elgesį.

Tokių atsakymų pavyzdžiai: „Gavęs dvejetą, verkiu“. „Kai mokytoja sako pastabą, sėdžiu ramiai, lyg čia ne man sakytų“. „Kai matematiką šaukia atsakinėti, tai reikia kumščius sugniaužus laikyti. Tada nepašaukia“. „Gavęs blogą pažymį, galvoju, kad esu kaltas“. „Kai gaunu dvejetą, nesakau mamai, nes nenoriu jos jaudinti“. „Kai gavau vietą, sąsiuvinį išmečiau“.

Palyginę tiriamųjų atsakymus ir mūsų stebėjimų duomenis, visus tiriamuosius pagal elgesį sunkiomis mokymosi situacijomis suskirstėme į tris grupes: a) dominuojančio realistinio elgesio moksleivių grupė (19 vaikų); b) dominuojančio nere-

listinio elgesio moksleivių grupė (19 vaikų); c) moksleiviai, kurių elgesys stresinėmis situacijomis būna tiek realistinis, tiek ir nerealistinis (30 vaikų).

Toliau lyginome tik poliarinių, t. y. pirmųjų dviejų grupių, moksleivių nerimastingumo lygį.

Rezultatų aptarimas. Kaip matyti iš lentelės, stresinėmis mokymosi situacijomis nerealistiškai besielgiančių moksleivių bendras nerimastingumas didesnis už realistiškai besielgiančių moksleivių nerimastingumą ir šis skirtumas statistiškai reikšmingas ($p < 0,01$). Todėl darome išvadą, jog egzistuoja ryšys tarp jaunesniųjų moksleivių nerimastingumo ir jų elgesio stresinėmis mokymosi situacijomis. Kitaip tariant, juo dažniau moksleiviai suvokia mokymosi situacijas kaip grėsmingas, tuo dažniau jų elgesys būna nerealistiškas (sąlygotas impulsų ir gynybinių mechanizmų aktyvumo). Šią išvadą dar galime interpretuoti ir taip: abiejų tiriant išskirtų poliarinių moksleivių grupių tolerancija nerimastingumui yra maždaug vienoda. Dėl didesnio nerimastingumo lygio antrosios grupės (t. y. su dominuojančiu nerealistiniu elgesiu) moksleiviai dažniau išgyvena stiprų nerimą. Intensyvaus nerimastingumo būseną yra diskomfortiška, o šį diskomfortą greičiausiai galima sumažinti impulsų ir gyvybinių mechanizmų aktyvumu. Tačiau tokia nerimo redukcija teikia tik situacinę naudą,

Lentelė. Realistiškai ir nerealistiškai besielgiančių moksleivių nerimastingumo ypatumai balų vidurkiais

Dominuojantis elgesio tipas	Statistiniai rodikliai	Vaikų nerimastingumo skalės faktoriai				
		nerimastingumas dėl kontrolinių darbų	padidėję mokykliniai rūpesčiai	mažas savęs vertinimas	somatiniai nerimastingumo požymiai	bendras nerimastingumas
Realistinis	\bar{x}	3,105	3,105	2,947	2,105	12,684
	S	1,728	1,559	1,352	1,791	4,359
Nerealistinis	\bar{x}	4,842	4,526	3,474	3,579	17,736
	S	1,706	1,504	0,772	1,346	3,194

Pastaba. \bar{x} - aritmetinis vidurkis; S - vidutinis standartinis nuokrypimas.

nes priežastys, sukėlusios nerimą, dažniausiai ir toliau veikia individą.

Skirtumai tarp grupių pagal nerimastingumo dėl kontrolinių darbų, padidėjusių mokyklinių rūpesčių ir somatinių nerimastingumo požymių faktorius statistiškai reikšmingi ($p < 0,01$), o skirtumas pagal mažo savęs vertinimo faktorių - nereikšmingas ($p > 0,05$). Todėl kyla klausimas, kodėl abiejų grupių mažo savęs vertinimo faktoriaus vidurkių skirtumas yra pats mažiausias ir statistiškai nereikšmingas? Manytume, kad tai galima paaiškinti neadekvačiai save vertinančių moksleivių požiūriu į kai kuriuos savo elgesio faktus ypatumais. Dėl padidinto savęs vertinimo jų atsakymai į šios subskalės klausimus dažniausiai būdavo neigiami. Sakysime, jie negalėdavo pripažinti, jog kiti vaikai geriau supranta matematiką, geriau skaičiuoja ir pan. Teigiami atsakymai į šiuos klausimus grėsė neadekvačiam jų savęs vertinimui daug daugiau negu teigiami atsakymai į kitus, neutralius klausimus (tokius, kaip „Ar kartais sapnuoji mokyklą?“, „Ar, būdamas namie, tu pagalvoji apie mokymąsi mokykloje?“ ir kt.). Taigi nors remdamiesi pokalbio ir stebėjimo duomenimis neadekvačiai save vertinančius moksleivius priskyrėme prie besielgiančių nerealistiškai, nes jų elgesio psichologinis pagrindas dažnai yra psichologinės gynybos mechanizmai, kaip tik šie mechanizmai deformavo jų atsakymus į mažo savęs vertinimo subskalės klausimus. Šie moksleiviai neigė nerimastingumo, atsirandančio lyginant jų ir bendraklasių mokymąsi, egzistavimą. Todėl skirtumai tarp grupių pagal mažos savo vertės faktorių susiniveliavo.

Pedagoginė tyrimo rezultatų interpretacija: 1.

Sunkiomis mokymosi situacijomis moksleivio elgesys gali būti nukreiptas tiek į racionalų sunkumų įveikimą, realių nerimą sukėlusių priežasčių pašalinimą, tiek į psichologinę gynybą nuo šių sunkumų, psichologinį išėjimą iš stresogeninių situacijų. Kurį iš šių dviejų elgesio tipų pasirenka moksleivis, priklauso ne tik nuo jo norų ar pastangų, bet ir nuo jo nerimastingumo lygio.

2. Dėl nevienodo nerimastingumo lygio objektyviai vienodas stresines mokymosi situacijas atskirti mokiniai išgyvena skirtingai. Moksleiviai, jautriau reaguojantys į savo žinių tikrinimą ir vertinimą, mokytojos sakomas pastabas, dažniau ir stipriau patiria intensyvių nerimą, vidinį diskomfortą. Išgyvendamas didelį nerimą ir nesugebėdamas jo atsi-kratyti adekvačiu būdu (pašalinti tą nerimą sukėlusią objektyvią priežastį), moksleivis elgiasi impulsyviai, gynybiškai (būna agresyvus, neigia arba ignoruoja nesėkmę ir pan.).

3. Kai moksleivis patiria mokymosi nesėkmę, pedagogo pastangos ne visada turi būti nukreiptos į šios nesėkmės akcentavimą. Kartais tikslinga padėti moksleiviui sumažinti jo nerimą, o tai geriausiai galima padaryti labai konkrečiai parodant, kaip pats moksleivis gali ištaisyti susidariusią jam nemalonią situaciją.

Tolesnio tyrimo perspektyvos. Teoriškai lieka neatsakyta, kiek žemas nerimastingumo lygis susijęs su aukštu nerimastingumo slenksčiu, kiek su nerimastingumo tolerancija. Tobulinant verbales vaikų nerimastingumo tyrimo metodikas, būtina rasti tinkamesnes tiesioginių klausimų pateikimo formas. Aktualus pedagoginės praktikos diktuojamas reikalavimas – psichologiškai pagrįstų moksleivio nerimastingumo sumažinimo būdų sukūrimas ir aprobacija mokykloje.

УЧЕБНАЯ ТРЕВОЖНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ПОВЕДЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Р. Аугис

Резюме

Использование „Детской шкалы учебной тревожности“ С. Б. Сарасона позволило установить уровень учебной тревожности 68-ми 8-летних детей, а при помощи клинического интервью и наблюдений – особенности их поведения в стрессовых ситуациях учебной деятельности. Сопоставление

этих двух групп данных подтвердило гипотезу ($p < 0,01$), что более высокий уровень учебной тревожности коррелирует с поведением, психологическую основу которого составляют импульсивная активность и проявления механизмов психологической защиты, сравнительно более низкий уровень учебной тревожности – с поведением, основывающимся на волевой активности.

PECULIARITIES OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN'S BEHAVIOUR AND THEIR TEST ANXIETY

R. Augis

Summary

The test anxiety of 68 eight-year-olds has been conducted with the help of S. B. Sarason's "The Test Anxiety Scale for Children". The peculiarities of their behaviour in stress situations at school have been studied through clinical interviews and observations. The analysis of the data obtained has confirmed our hypothesis ($p < 0.01$) that an increase in test anxiety is related to unrealistic behaviour which is psychologically based on impulsiveness and psychological defence mechanisms, whereas a relative decrease in test anxiety is linked with realistic behaviour which is psychologically based on will.

LITERATŪRA

1. Achievement-Related Motives in Children. N. Y., 1969. 246 p.
2. Freud S. Beyond the Pleasure Principle//The Major Works of Sigmund Freud. Chicago, 1952. P. 639-663.
3. Hartman H. Ego Psychology and the Problem of Adaptation//Organization and Pathology of Thought. N. Y., 1951. P. 362-396.

4. Lewin K. Intention, Will and Need//Organization and Pathology of Thought. N. Y., 1951, P. 95-153.

5. Phillips N. B. School Stress and Anxiety. N. Y., 1978. 165 p.

6. Rapaport D. Toward a Theory of Thinking//Organization and Pathology of Thought. N. Y., 1951. P. 659-730.

7. Sarason S. B., Davidson K. S., Lithall F. C. Anxiety in Elementary School Children. N. Y., 1960. 351 p.

8. Дусавицкий А. Зависимость между интересом и тревожностью в учебной деятельности младших школьников// Вопросы психологии. 1982. № 3. С. 56-61.

9. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования//Эмоциональный стресс. Л., 1970.

10. Спилбергер Ч. Д. Концептуальные и методические проблемы исследования тревоги//Стресс и тревога в спорте: Международный сборник научных статей. М., 1983. С. 12-24.

11. Узнадзе Д. Психологические исследования. М., 1965. 452 с.

12. Чхартишвили Ш. Место потребности и воли в психологии личности//Вопросы психологии. 1958. № 2. С. 116-123.

Pedagogikos mokslinio
tyrimo institutas

Įteikta
1986.02.19